

ROSTOVÁNYI ZSOLT

EURÓPAI (EURO-)ISZLÁM VAGY ISZLÁM EURÓPÁBAN

A Köz-Gazdaság fontosnak tartja, hogy a multidiszciplináris megközelítés jegyében bemutassa más társadalomtudományok kutatásait és eredményeit. Ennek jegyében közlünk néhány részletet Rostoványi Zsolt Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában című, a közelmúltban megjelent könyvéből. A teljes kötet letölthető a Grotius folyóirat E-könyvtárából (www.grotius.hu).

MUSZLIMOK AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Az Európai Unióban élő muszlimok számát tekintve nem állnak rendelkezésre pontos adatok, a becslések között pedig igen nagyok az eltérések: a szóródás 12 és 25 millió közötti. A valós számok valószínűsíthetően immár a 25 millióhoz állnak közelebb. A legtöbb muszlim Franciaországban él, ezután Németország, majd Nagy-Britannia következik.

1. táblázat: Muszlimok az EU országaiban

Ország	Muszlimok száma	Lakosság százaléka
Franciaország	6 000 000	10,0
Németország	4 000 000	4,9
Nagy-Britannia	1 600 000	2,7
Spanyolország	1 000 000	2,3
Hollandia	980 000	6,0
Olaszország	825 000	1,4
Belgium	400 000	4,0
Ausztria	385 000	4,7
Svédország	351 000	3,9
Svájc*	330 000	4,3
Dánia	270 000	5,0
EU	15–25 000 000	3,5–5,5

* Svájc nem tagja az Európai Uniónak

Forrás: nemzeti és EU statisztikák

A VALLÁS SZEREPE AZ EU-BAN

Az iszlám Európai Unió belüli helyzetének vizsgálatához mindenképpen érinteni kell általában a vallás szerepét az EU-ban. A kép ugyanis sokkalta árnyaltabb annál, amit a felvilágosodás utáni európai szekularizációra vonatkozó közhely sugall.

A nyugat-európai országokban a vallás eltérő mértékű szerepet játszik a közéletben és az állam és az egyház „hivatalos” szétválasztása ellenére része a politikai folyamatoknak is. Az utóbbi években e téren is éreztette hatását a vallások világméretű „reneszánsza”, ami a vallás közpolitikában játszott szerepének újraértékelését eredményezte. A vélemények e tekintetben megoszlanak, ami megnyilvánult a keresztény értékek európai identitásban játszott szerepe körül kialakult vitában is.

Nyugat-Európa vezető országaiban az egyik pólust a laicizmusban élen járó, meghatározóan katolikus Franciaország képviseli, a másikat pedig a brit anglikán „állam-egyház”. Németország a maga két hagyományos vallási tradíciójával (katolikus és evangélikus) valahol a kettő között helyezkedik el.

Általában véve elmondható, hogy az európai szekuláris politikai kultúra ellenére a legtöbb országban az állami politika bizonyos vallási közösségeket előnyben részesít másokkal szemben. Európa nem volt következetes a szekularizáció terén – véli Fukuyama –, ezért élnek tovább a múltból örökölt olyan testületi tradíciók, amelyek bizonyos közösségi jogokat részesítenek előnyben.¹ Vallási közösségek előnyben részesítése – közösségi jogok garantálása révén – pedig lényegében ellentétes az individualizmuson, az egyéni jogok prioritásán alapuló elvvel, ami a nyugati civilizáció egyik sajátossága.

Nyilvánvaló, hogy az iszlám vallással kapcsolatos problémák nem választhatók el az adott országok „történelmi” vallásainak helyzetétől, illetve az állam és az egyház(ak), illetve vallás(ok) sajátos, az adott országra jellemző viszonyától. Több nyugat-európai ország gyakorlata nem részesíti egyenlő elbánásban a különböző vallási közösségeket: a muszlimok nem kapják meg ugyanazokat a jogokat, mint egyes keresztény egyházak. Nem ritka az az eset, amikor muszlim közösségek keresztény „szövetséget” keresnek maguknak a vallás mint közös nevező alapján.

MARGINALIZÁCIÓ, PERIFERIZÁCIÓ

Az Európa népességén belüli, a muszlim kisebbségek javára történő – egyes becslések szerint a közeljövőben várhatóan igen jelentős mértékű – arányeltolódásról korábban már szóltunk. Figyelemre méltó emellett a korösszetétel terén fennálló különbség, a fiatalok jóval magasabb aránya a muszlim népességben belül. Nagy-Britanniában a 16 évesnél fiatalabbak aránya az összlakosságon belül 20 százalék, a muszlim népességben belül egyharmad. Franciaországban a 20 évesnél fiatalabbak aránya 20 százalék, illetve egyharmad, Németországban a 18 év alattiak az összlakosság 18 százalékát, a muszlim kisebbség egyharmadát adják.

Ellentétben a muszlim népesség fiatalodásával, az őshonos európai lakosság elöregedése figyelhető meg. Míg az Európai Unió országaiban a kétezres évek közepén 100 aktív dolgozóra 35 nyugdíjas jutott, ez az arány egyes becslések szerint 2050-re 75-re nő, egyes országokban (Olaszország, Spanyolország) elérheti az 1:1-et is. Sok gazdasági elemző értékelése szerint a további bevándorlások – az inaktív lakosság pótlása miatt – elengedhetetlen feltételei a gazdasági túlélésnek.

A legnagyobb muszlim közösségeket a törökországiak (Németországban, Hollandiában, Dániában, Ausztriában), a marokkóiak (Belgiumban, Spanyolországban, Franciaországban és Hollandiában) és az algériaiak (Franciaországban) képezik. Nagy-Britanniában legnagyobb számban pakisztániak és bangladesiek élnek.

Meglehetősen erőteljes a muszlim kisebbségek koncentrációja: a legtöbb nyugat-európai országban zömük földrajzilag jól körülhatárolható régiókban él. Németor-

¹ Vö. Francis Fukuyama: Identity, Immigration & Democracy. *Journal of Democracy*, Vol. 17, No 2, April, 2006. 16. o.

szágban a muszlim lakosság nagy része Berlin, Köln, Frankfurt, Stuttgart, Dortmund, Essen, München és Hamburg környékén, egyharmaduk a Ruhr-vidéken; Franciaországban mindenekelőtt Ile-de-France, Provence-Alpes, Cote d'Azur, Rhone Alpes, Nord-Pas-de-Calais említhető, egyharmados párizsi koncentrációval; Nagy-Britannia muszlimok lakta körzetei London, West Midlands, West Yorkshire, Greater Manchester, Lancashire, Skócia nyugati partvidéke – a muszlim népesség kétötöde él Londonban.

A nyugat-európai muszlim népességnek több mint 80 százaléka 100 000 főnél több lakosú nagyvárosokban él, a hasonló arány a nem muszlim népesség körében 60 százalék körüli. Néhány nagyváros lakosságán belül már igen jelentős a muszlimok aránya: Marseille 25 százalék, Malmö 20 százalék, Brüsszel, Birmingham, Párizs 15 százalék, London, Amszterdam, Rotterdam, Hága, Oslo, Koppenhága 10 százalék.

Sok ország muszlim kisebbségeire jellemző a kulturális szeparálódás és a szociális marginalizálódás és periferizálódás. A muszlim lakosság sok helyütt enklávékban („gettókban”) él, elkülönülve a lakosság többi részétől. Az etnikai kolóniákban élők szociális mutatói lényegesen rosszabbak, mint az őshonos lakosságé. A munkanélküliségi ráta Berlinben 2004-ben 20 százalék, az itt élő „külföldiek” (vagyis a nem „etnikai németek”) körében 38,4 százalék, a 16 és 21 év közötti törökök körében 52 százalék. Társadalombiztosításban részesül a 15 és 65 év közötti németek 48,2 százaléka, a „külföldiek” 18,9 százaléka.² Hasonló példák sok más országból említhetők.

A befogadó társadalomtól való elkülönülés kétoldalú folyamat. A muszlim kisebbségek sok nyugat-európai országban nem élvezik mindazokat az állampolgársággal járó jogokat, amelyeket az „őshonos” lakosság. Sokan még nem is kapták meg az állampolgárságot, mások ugyan névleg állampolgárok, de társadalmi és kulturális értelemben nem. Egy találó metaforával a muszlimok képezik Nyugat-Európa „belső gyarmatát”.³

AZ EURÓPAI MUSZLIMOK DIFFERENCIÁLTSÁGA

Ahogy sem egységes iszlám, sem egységes iszlám-felfogás nem létezik, egységes „európai iszlám” sem létezik, az európai muszlimok – beleértve az egyes országokban élőket is – nem tekinthetők homogén csoportnak, nem képeznek monolit, egységes tömböt. Ellenkezőleg: rendkívül differenciáltak. Annak ellenére, hogy identitásukban erősödőben van az iszlám elem, etnikai-szektáriánus, generációs, szocio-politikai különbségek mellett eltérő a befogadó társadalomhoz, a modernizációhoz, az akkulturációhoz és magához a valláshoz való viszonyuk is. Éppen ezért nem beszélhetünk nyugat-európai muszlim kisebbségről, csak muszlim kisebbségekről. Nem felel meg a valóságnak az az egyes szakértők, politikusok és mások által festett kép sem, amely párhuzamos iszlám társadalom létrejöttéről beszél. Legfeljebb párhuz-

² Stefan Luft: *Abschied von Multikulti. Wege aus der Integrationskrise*. Resch-Verlag, Gräfelfing, 2006. 162–163.o.

³ Robert S. Leiken: Európa dühös muszlimjai. *Beszélő*, 2005. augusztus 10. Az eredeti: *Foreign Affairs*, 2005. július/augusztus.

mos iszlám társadalmakról lehet szó, hiszen különböző muszlim közösségek léteznek, amelyek az iszlám különböző interpretációit vallják, illetve fogadják el.

Az európai muszlim közösségek különböző törésvonalak mentén rendkívül tagoltak. Lássunk néhányat ezek közül.

- Etnikai. Az európai muszlimok a legkülönbözőbb etnikumokhoz tartoznak (arabok, törökök, kurdok, pastuk stb.). A „németországi törökök” egy része például nem etnikai török, hanem törökországi kurd.
- Származási hely szerinti. Óriási különbség van az európai muszlimok között egyfelől származási országaik, másfelől származási helyeik szerint (város vagy vidék, konkrét régió stb.).
- Szektáriánus. A világon élő muszlimok egészéhez hasonlóan az európai muszlimok is többségükben szunniták, azonban körükben jelentős síita közösségek is találhatóak, mint ahogy sokan különböző szúfi rendekhez tartoznak.
- Vallásjogi iskolák szerinti. A négy szunnita (hanafita, hanbalita, málikita, sáfiita) és a síita dzsaafarita jogi iskolák mindegyike jelen van az európai muszlimok között, országonként eltérő súllyal. A franciaországi muszlimok körében például a málikita, a németországiak körében a hanafita jogi irányzat a legelterjedtebb.
- Generációs. A második világháborút követő években érkeztek Nyugat-Európába az első generációs bevándoroltak, napjainkban már a harmadik generáció is felnőttkorba lépett. Igen jelentős különbségek vannak az egyes generációkhoz tartozók felfogása között.
- Mérsékelték – radikálisok. A felmérések tanubizonyysága szerint az európai muszlimok túlnyomó többsége mérsékelt felfogást képvisel, a radikálisok arányát általában 2–3 százalékra becsülik, a szélsőséges extremistákét ennél is jóval alacsonyabbra.
- Valláshoz való viszony. Jóllehet az évtizedek óta zajló reislamizációs folyamat hatásai Európában is erőteljesen érzékelhetők, az Európában élő muszlimok eltérően viszonyulnak az iszlámhoz, mint valláshoz. Vannak, akik a „totalizáló” iszlám-felfogást képviselik (vagyis hogy az iszlám az élet valamennyi szféráját áthatja és befolyásolja), mások szerint az iszlám „puszta vallás”, amely nem hat a „szekularizált” létszférákra. Körükben is tapasztalható a vallásosság növekedése, ugyanakkor az Európai Parlament átfogó anyagának becslése szerint mintegy kétharmaduk nem intenzíven gyakorolja vallását.⁴
- Befogadó társadalomhoz való viszony. Az európai muszlimok megosztottak abban a tekintetben is, hogy szeparálódni kívánnak az őket befogadó társadalomtól, vagy ellenkezőleg: integrálódni abba. *Abdullah Saeed* professzor a muszlimok e két csoportját „izolacionistáknak” és „résztvevőknek” nevezi.⁵ Az iszlám nevében elkövetett erőszakos akciók és ennek nyomán a muszlimok erősödő stigmatizációja komoly ellenreakciókat váltott ki a muszlim közösségek részéről. Egy részük a befogadó nem muszlim társadalomtól való eltávolodást, bizo-

⁴ Islam in the European Union: What's at Stake in the Future? *European Parliament, Directorate-General for Internal Policies of the Union, Policy Department Structural and Cohesion Policies*, May 2007. iii.o.

⁵ Abdullah Saeed: Muslims in Secular States: Between Isolationists and Participants in the West. *MUIS Occasional Papers Series*, Singapore, 2005.

nyos mértékű szeparálódást, a muszlimokat is érintő nyilvános eseményekről való távolmaradást választotta.

HOGYAN LÁTJÁK EGYMÁST MUSZLIMOK ÉS NEM MUSZLIMOK?

A muszlim és a nem muszlim lakosság közti törésvonalak csak részben civilizációs-kulturális jellegűek, jelentős mértékben gazdasági-szociális-politikai törésvonalakról, pontosabban a civilizációs/kulturális és a – nevezzük így – strukturális törésvonalak egybeeséséről, egymást erősítő hatásáról van szó. Mindezek mellett a kölcsönös általánosítások, az „ellenségkép” és a mássággal szembeni intolerancia is nagy mértékben hozzájárultak a „másik fél” negatív megítéléséhez.

A muszlimok és a nem muszlimok nem egyforma mértékben ítélik meg negatívan a „másik felet”. A felmérésekből azonban nem vonhatók le egyértelmű következtetések. Egyfelől ugyanis arról tanuskodnak, hogy általánosságban jobb a muszlimok körében a keresztények megítélése, mint fordítva, másfelől viszont az európai muszlimok több negatív jellemvonást tulajdonítanak a keresztényeknek, mint a nem muszlimok a muszlimoknak. A nyugat-európai muszlimok ugyanakkor lényegesen pozitívabban vélekednek a keresztényekről, mint általában az iszlám világ országaiban.

Jóllehet mindkét fél világosan érzékeli, hogy a viszony a muszlimok és a nem muszlimok között rossz – amiért viszont mindkét fél a másikat hibáztatja –, a muszlimok sokkal több pozitív attribútumot tulajdonítanak a nyugatiaknak, mint a nyugatiak a muszlimoknak. A muszlim kisebbségek sokkal kevésbé látják úgy, hogy Európa a „civilizációk összecsapásának” színterévé vált, mint a nem muszlim többség.⁶

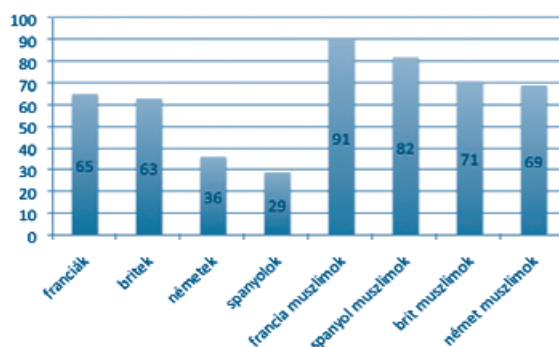
Természetesen e téren jelentősek a különbségek az egyes országok között. A németek körében lényegesen negatívabb a muszlimok (illetve az arabok) megítélése, mint a franciák és a britek esetében. A spanyolországi muszlimok 82 százalékának kifejezetten pozitív a véleménye a keresztényekről, ugyanakkor a spanyol közvélemény mindössze 29 százaléka vélekedik pozitívan a muszlimokról. Ez a szakadék Németországban is fennáll, ha kisebb is valamelyest. 2006-ban a németek 58 százaléka valószínűsített egy „bekövetkező konfliktust a muszlim lakossággal”, ami kétszeres növekedés 2004-hez képest, 46 százalék tartott egy terrorista támadástól és 42 százalék gondolta úgy, hogy terroristák rejtőzhetnek a muszlimok között.

Franciaországban és Nagy-Britanniában is nagyobb a muszlimok között a keresztényekről pozitívan vélekedők aránya, mint a lakosság körében a muszlimokról pozitívan vélekedőké, azonban ebben a két országban a közvélemény többsége alapvetően pozitívan ítéli meg a muszlimokat.⁷ (A keresztényeket pozitívan megítélők aránya Jordániában 61, Egyiptomban 48, Pakisztánban 27 és Törökországban 16 százalék.⁸)

6 Vö. Jodie T. Allen and Richard Wike: How Europe and Its Muslim Populations See Each Other. In: Abdulkader H. Sinno (szerk.): *Muslims in Western Politics* i.m. 137-160.o.

7 The Great Divide: How Westerners and Muslims View Each Other. 13-Nation Pew Global Attitudes Survey. *The Pew Global Attitudes Project*, Washington, D.C. June 22, 2006. <http://pewglobal.org/reports/pdf/253.pdf> 11.o.

8 i.m. 139.o.



Forrás: The Great Divide. 13-Nation Pew Global Attitudes Survey, Washington, 2006. 11 o.

1. ábra. Egymás kedvező megítélése: muszlimok – keresztények („a másik felet” pozitívan megítélők, százalék)

A Pew komplex módon összesítette a muszlimok és a „nyugatiak” másik félről alkotott véleményét öt negatív (erőszakos, arrogáns, önző, kapzsi és erkölcstelen) és két pozitív (becsületes, nagylelkű) tulajdonság alapján, amelyeket a különböző országokban élő muszlim és nem muszlim lakosság rendelt hozzá a másik félhez. Faktóanalízis és egyéb matematikai módszerek alkalmazásával jött ki a végeredmény, az ún. „vallási-kulturális negativitási index”, ahol „0” a legpozitívabb, „7” pedig a legnegatívabb érték.

2. táblázat: Vallási-kulturális negativitási index

Brit muszlimok	4,2	Spanyol nem muszlimok	3,5
Német muszlimok	3,2	Német nem muszlimok	2,8
Francia muszlimok	2,7	Brit nem muszlimok	2,5
Spanyol muszlimok	2,7	Francia nem muszlimok	2,1

Forrás: Pew Global Attitudes Project 2007

Muszlimok és nem muszlimok rendkívül eltérően vélekednek egy sor kérdésről. Általánosságban elmondható, hogy a nyugat-európai közvélemény ugyanazokat a tendenciákat lényegesen negatívabban ítéli meg, mint a muszlimok, illetve mást – rosszabbat – feltételez a muszlimokról, mint amit ők gondolnak saját magukról. Ilyen például a vallásosság, illetve az iszlám identitás erősödése, az erősödő iszlám identitás és az adott államhoz való lojalitás viszonya, az erősödő iszlám identitás és egy modern társadalomban élés viszonya, vagy az integrációs, illetve szeparációs szándék.

Most csupán egy tényezőt kiragadva⁹, a nem muszlim megkérdezettek többsége szerint az iszlám és a modern társadalom nem összeegyeztető egymással, a muszlimok többsége szerint viszont igen. Míg a nem muszlimok többsége komoly ellentmondást lát aközött, hogy valaki egyfelől hívő muszlim, másfelől pedig egy modern társadalomban él, a muszlim lakosság döntő többsége viszont semmiféle konfliktust nem lát a kettő között. A vizsgált országok között egyedüli kivétel Franciaország, ahol

⁹ Ezekről a későbbiekben bővebben lesz szó.

a közvélemény körében még 2 százalékkal magasabb is azok aránya, akik nem látnak ellentmondást fenti két tényező között (74 százalék), mint a muszlimok körében.¹⁰

[...]

AZ „ISZLÁM EURÓPÁBAN” VITA

Timothy Garton Ash 2006 végén jelentette meg a *The New York Review of Books*-ban Ian Buruma és Aayan Hirsi Ali könyveiről írt recenzióját¹¹. Nem is Garton Ash munkája, mint inkább a neves francia filozófus, *Pascal Bruckner Ian Burumát* és Garton Asht támadó hozzászólása¹² volt az, amely igen heves nemzetközi vitát váltott ki olyan alapvető kérdésekről, mint a felvilágosodás és értékei, szabadság, fundamentalizmus, multikulturalizmus – és nem utolsósorban persze maga az iszlám. Jóllehet a vita fontos kérdésekről szólt, a felek rendre félreértelmezéssel és félremagyarázással vádolták egymást, s a személyeskedés a hozzászólásokban gyakran nagyobb részt tett ki, mint az érdemi kérdések.

Timothy Garton Ash terjedelmes esszéjében az általánosítás veszélyére hívja fel a figyelmet. „Először is, miről beszélünk: az iszlámról, a muszlimokról, az iszlámistákról, az arabokról, a bevándorlókról, a sötétebb bőrű emberekről vagy a terroristákról? Ez hét különböző dolog.” Az a diszkrimináció, amelyről sok muszlim panaszkodik, a legtöbb országban ugyanúgy éri a nem muszlim bevándorlókat is. „Ez a nettó, régi, jól ismert rasszizmus vagy xenofóbia inkább, mint specifikus előítélet, amit mostanában iszlamofóbiának neveznek.” Az lenne a fontos, hogy a muszlimok otthon érezzék magukat Európában, s ekkor mint „új, muszlim európaiak” a gazdasági dinamizmus és gazdagság forrásává válhatnának, ellensúlyozván az őshonos lakosság előregedését.

Garton Ash a *Theo van Goghot* meggyilkoló *Mohammed Bouyerit* (Mohamed Bújeri) a „köztes emberek” közé sorolja, akik már sehhol sem érzik jól magukat: sem Európában, ahol élnek, sem azokban az országokban, ahonnan a szüleik jöttek. „Parabola-városokban laknak, amelyeket az internet és a mobiltelefon mellett műholdas parabola-antennák kötnek össze a szüleik szülőhazájával, amely antennák behozzák nekik a marokkói és a török tévécsatornákat.” Ők „kulturális szempontból hasadt személyiségek”.

10 Europe's Muslims More Moderate. The Great Divide: How Westerners and Muslims View Each Other. 13-Nation Pew Global Attitudes Survey. The Pew Global Attitudes Project, Washington, D.C. June 22, 2006. <http://pewglobal.org/reports/pdf/253.pdf>

11 Magyarul lásd Timothy Garton Ash: Az iszlám Európában i.m.

12 Pascal Bruckner: Enlightenment fundamentalism or racism of the anti-racist? Signandsight.com, 24/01/2007. <http://www.signandsight.com/features/1146.html>. A hozzászólás német nyelvű verziója megtalálható: [perlentaucher.de](http://www.perlentaucher.de), 24/01/2007 <http://www.perlentaucher.de/artikel/3594.html>. A vita valamennyi fontosabb hozzászólása hozzáférhető az interneten mind angol, mind német nyelven. Mi a továbbiakban az angol verzióra hivatkozunk. A hozzászólások összegyűjtve megtalálhatók angolul: The "Islam in Europe" debate. *Signandsight.com*, 22/03/2007. <http://www.signandsight.com/features/1167.html>, illetve németül: Islam in Europa - Chronologie der Debatte. *Perlentaucher.de*, 22/03/2007. <http://www.perlentaucher.de/artikel/3642.html>.

Ayaan Hirsi Ali Garton Ash a „felvilágosodás fundamentalistái” közé sorolja¹³, akik „meg vannak győződve arról, hogy nemcsak az iszlám, de minden vallás csorbítja az emberi intelligenciát, és megnyomorítja az emberi szellemet. Többségükben azt hiszik, hogy egy teljesen a szekuláris humanizmusra alapozott Európa jobb Európa volna. Lehet, hogy igazuk van. ... Lehet, hogy nincs igazuk. De ne tegyünk úgy, mintha ez nem volna az iszlámmal szembeni nyílt kihívás.”¹⁴

Ayaan Hirsi Alival szemben Garton Ash az általa az „iszlám reformerek” közé sorolt *Tariq Ramadan*¹⁵ mellett teszi le inkább a voksot, megjegyezve, hogy bár maga is „sokat vitatott személyiség”, de kitart amellett, hogy az iszlám – helyesen értelmezve – nem kell, hogy összeütközésbe kerüljön egy demokratikus Európával, s állítása szerint minél több a muszlim európai, annál kisebb annak a veszélye, hogy terrorista lesz belőlük.

Pascal Bruckner tulajdonképpen Ayaan Hirsi Ali védelmében – és a multikulturalizmus ellenében – írta meg hozzászólását, mivel olvasatában Ian Buruma „nem tudta elrejteni ... Hirsi Ali miatti bosszúságát”, amit elsősorban Hirsi Ali Koránkritikája miatt érzett. Garton Ash Bruckner szerint még keményebb Hirsi Alival, akinek a tevékenységét felelőtlennek és nem kívánatos következményekkel járónak tartja, őt a „felvilágosodás fundamentalistájának” minősítve. Arra hivatkozva, hogy Hirsi Ali fiatalkorában az egyiptomi Muszlim Testvérek szervezetének a tagja volt – így Bruckner –, Garton Ash szerint pusztán „hitvallását egy másikra cserélte fel”, s „a próféta fanatikusból az ész fanatikusává” vált. Bruckner visszautasítja ezeket a szerinte alaptalan vádakokat s védelmébe veszi Hirsi Alit, aki csupán a meggyőzés és a cáfolat fegyverével él. Bruckner mindezt különösen arra hivatkozva tartja veszélyes-

13 „Ayaan Hirsi Ali mára a felvilágosodás bátor, szókimondó, kissé szimplifikáló fundamentalistája lett... Szégyen-nyalázatnak tartom Hollandiára és Európára nézve, hogy nem tudtunk megőrizni a sorainkban egy olyan embert, mint Ayaan Hirsi Ali, aki egy jobb Hollandiáért és egy jobb Európáért szállt síkra.” Megjegyzi ugyanakkor Hirsi Aliról azt is, hogy „egy sudár, feltűnően gyönyörű, egzotikus ... nő ... Nem akarok tiszteletlen lenni Ms. Ali iránt, ha azt feltételezem, hogy ha alacsony volna, molett és bandzsa, nem érdekelné ennyi mindenkit a története és a véleménye.” i.m.

14 Hogy Garton Ashnek mennyire igaza van azt mutatja az is, hogy a Theo van Goghot meggyilkoló Mohamed Bouyeri – amint arra korábban már utaltunk – az áldozat mellére tűzött, Hirsi Alinak címzett nyílt levelében Garton Ash-hez hasonlóan ugyancsak fundamentalistának minősíti Hirsi Alit – „fundamentalista hitetlen”-nek. Lásd „Open letter to Hirshi Ali” i.m.

15 Tariq Ramadan (Tárik Ramadán) az európai iszlám egyik legismertebb, legnagyobb nyilvánosságot kapott, különösen a második generációs európai muszlimok körében igen népszerű és befolyásos, ugyanakkor erősen vitatott személyisége. Nagypja az iszmáilíjai tanító, Ahmed Haszan al-Banna, az egyiptomi Muszlim Testvérek Szervezetének a megalapítója volt. Általában az iszlám reformerek közé sorolják, aki úgy értelmezi az iszlámot, hogy az lehetőséget nyújthasson az európai muszlimok számára is teljes iszlám élet megélésére. *Western Muslims and the Future of Islam* (Oxford University Press, Oxford stb., 2005) c. könyvének méltatásakor a *The Washington Post* „a muszlim Luther Márton”-nak nevezte. (Lásd a könyv hátlapját.) Ugyanakkor sokan élesen bírálják tevékenységét, főként az általa használt „kettős nyelv” miatt. A neves francia iszlámzakértő, Olivier Roy például kifejezetten olyan „modern fundamentalistának” tartja, aki épp a „kettős nyelv” segítségével „fordítja át a fundamentalizmust modern diskurzussá”. (Vö. Olivier Roy: *Secularism Confronts Islam*. Columbia University Press, New York, 2007. 42.o.) Roy egyebütt úgy jellemzi Ramadant, mint aki párhuzamosan „liberális és modern gondolkodó, aki magasztalja a francia köztársaság keretei közötti állampolgárságot és integrációt, és fundamentalista és kommunitariánus vezető, aki a muszlim lányokat a hidzsáb viselésére biztatja”. (Olivier Roy: *Globalized Islam* i.m. 150.o.). Tariq Ramadan tevékenységéhez lásd Tüske László tanulmányát a kötetben.

nek, hogy Hirsi Alit Hollandiában nácinak is minősítették, így pedig minden a feje tetejére fordulhat: a szabadság védelmezőiből lesznek a fasiszták, a fanatikusokból pedig az áldozatok.¹⁶

Bruckner hosszan foglalkozik a multikulturalizmus kérdésével, amely 1971-ben Kanadában abból a megfontolásból született, hogy az egyazon területen élő különböző etnikai eredetű népesség békés együttélését biztosítsa. A különbség elismerésének abszolút kritériuma mögött viszont eltűnnek az olyan kritériumok, mint jogos és méltánytalan, bűnös és barbár. Bruckner a „multikulturalizmus paradoxonának” nevezi, hogy jóllehet minden közösséget ugyanolyan módon kezel, ez nem vonatkozik a közösségeket alkotó emberekre: a multikulturalizmus ugyanis megtagadja tőlük azt a jogot, hogy felszabadítsák magukat saját tradícióik alól. A csoport elismerése együtt jár az individuuum elnyomásával. A múlt értékesebb azok akaratanál, akik maguk mögött szeretnék hagyni a szokásokat. A kisebbségek védelme az egyének védelmét is kell, hogy jelentse, azokét, akik saját kezükbe akarják venni sorsukat, szakítva a szüleiktől örökölt mintákkal. Bruckner a multikulturalizmust az „anti-rasszisták rasszizmusának” minősíti, miután az embereket gyökereikhez láncolja. Még élesebb megjegyzésekkel illeti az „angolszász multikulturalizmust”: „törvényes apartheid”, ami bebizonyította működésképtelenségét.

Ian Buruma válaszában¹⁷ leszögezi, hogy majdnem mindenben egyetért Ayaan Hirsi Alival, inkább a hangsúlyokban van közöttük különbség. Úgy látja, azt követően, hogy Hirsi Ali iszlamistaiból ateistává vált, minden rossz gyökerét a vallásban, konkrétan az iszlámban keresi, az egész iszlámot egységes fenyegetésként kezelve. Ráadásul amennyiben a fő cél az iszlám megreformálása, ebben aligha segítenek az olyan kijelentések, mint hogy általánosságban az iszlám „elmaradott”, a próféta pedig „perverz”, különösen, ha azok egy bevallottan ateistától származnak.

Szemére veti Brucknernek, hogy a „gall sovinizmus” alapján „a francia modell felsőbbbségét” vallja. Ez érthető mondjuk a laicizmust és republikanizmust illetően. Brucknernek az a véleménye azonban, hogy az állam avatkozzon be dogmatikus kérdésekbe vagy a szent szövegek értelmezésébe, teljességgel elfogadhatatlan. Mindenkinek, így a muszlimoknak is joga, hogy szabadon újraértelmezhesék vallási szövegeiket vagy megváltoztassák dogmaikat. Ha az állam kezd el ezekkel a kérdésekkel foglalkozni, az csak az autoritáriánizmus előtt nyitja meg az utat.

Timothy Garton Ash igen fontosnak tartja azt a vitát, amely Európa szabad társadalmainak a jövőjét meghatározó kérdésekkel foglalkozik. Véleménye szerint eddig sem a szeparatista multikulturalizmus szélsőséges válfaja (Hollandia és bizonyos mértékig Nagy-Britannia), sem a szekuláris republikánus monokulturalizmus (részben Franciaország) nem volt képes elérni, hogy a muszlim bevándorlók és leszármazottaik otthon érezzék magukat Európában, pláne európai polgárokként határozzák

16 Garton Ash sehol sem említi Ayaan Hirsi Ali tagságát a Muszlim Testvérek szervezetében. Mindössze arról ír, hogy Hirsi Alit „fiatal korában megkísértette az iszlám fundamentalizmus, egy inspiráló iskolai tanárának hatása alatt”, illetve „a politikai intellektuellek történetének kutatói előtt jól ismert, mint esett Ayaan Hirsi Ali egyik szélsőségből a másikba, olyan érzelmi energiával, amelyet remekül jellemezett Shakespeare: »az eretnek tant az utálja jobban, ki előzőleg hitt a tévtanokban«”. Az iszlám Európában i.m.

17 Ian Buruma: Freedom cannot be decreed. Signandsight.com, 29/01/2007 <http://www.signandsight.com/features/1161.html>.

meg magukat. Ugyanez állapítható meg a német, a spanyol vagy az olasz gyakorlatról. Az az igazán fontos kérdés – véli Garton Ash – hogy fenti modellek mely elemeinek a kombinációjára van ahhoz szükség, hogy ez a cél elérhető legyen. Hirsi Ali megközelítésmódja azonban Garton Ash szerint nem célravezető, hiszen lehetetlen lenne elvárni több millió muszlimtól, hogy egyik pillanatról a másikra adja fel szülei hitét. „Ha azt az üzenetet hallják tőlünk, hogy az európaivá válás szükséges előfeltétele vallásuk feladása, nem az európaiságot fogják választani. ... Miközben vasakarattal védjük a szabad társadalom olyan alapzatát, mint a véleménynyilvánítás szabadsága, nagy toleranciát kell tanúsítanunk a kulturális sokszínűség iránt is.”¹⁸

Bassam Tibi nehezményezi, hogy a vita résztvevői túlságosan sokat foglalkoztak az egyes személyekkel, ahelyett, hogy az „Európa és az iszlám” kérdésre koncentráltak volna, mindazonáltal maga is megenged magának néhány személyes megjegyzést. Timothy Garton Ash és Ian Buruma közös vonása Tibi szerint nem csupán ismertségük, hanem az is, hogy inkompetensként beszélnek az iszlámról. Amit Hirsi Ali mond az iszlámról, az nemcsak a muszlimok megsértése, hanem mindazoké, akik valamit is tudnak az iszlámról. Természetesen a vallásszabadság nevében jogában áll hátat fordítania az iszlámnak, de nem kellene gyaláznia a vallást csak azért, hogy jó pontokat szerezzen magának. A „másik pólus”, Tariq Ramadan pedig arra hivatkozva tartja magát muszlim reformernek, hogy nagyapja, Haszan al-Banna, a Muszlim Testvérek Szervezetének megalapítója az egyik fő forrása volt az iszlám megújulásának. Tibi szerint ugyanakkor Banna sokkal inkább a totalitárius dzsihádisták mozgalmának volt a spirituális és politikai forrása.¹⁹

[...]

A MULTIKULTURALIZMUS EURÓPÁBAN

Napjainkra a nyugat-európai országok politikai vezetői világosan felismerték, hogy eddig nem voltak képesek megfelelő megoldást találni a muszlim kisebbségek problémájára. „Európa kudarcát” a muszlimok hatékonyabb integrálása terén Francis Fukuyama olyan „ketyegő időzített bombának” tartja, amely már eddig is a terrorizmus és az erőszak növekedéséhez vezetett, s miután még erőteljesebb reakciókat válthat ki egyes nativista és populisták csoportok részéről, magát az európai demokráciát is veszélyeztetheti.²⁰

A muszlim kisebbségek helyzetének tényleges megoldatlansága, az ezzel együttjáró szociális, gazdasági, politikai és kulturális problémák és feszültségek mellett bizonytalansággal a szélsőséges muszlim- és idegenellenes pártok, szervezetek és csoportok erőteljes fellépésének és retorikájának is része volt abban, hogy Európa-szerte általában a multikulturalizmus, a multikulturális modell kudarcáról beszélnek mind a politikusok, mind a szakértők, mind a közvélemény szintjén. „A régi multikulturális

18 Timothy Garton Ash: Better Pascal than Pascal Bruckner. *Signandsight.com*, 01/02/2007. <http://www.signandsight.com/features/1166.html>

19 Bassam Tibi: Europeanisation, not Islamisation. *Signandsight.com*, 22/03/2007. <http://www.signandsight.com/features/1258.html>

20 Francis Fukuyama: Identity, Immigration & Democracy. *Journal of Democracy*, April 2006. 15.o.

modell kudarcot vallott olyan országokban, mint Hollandia vagy Britannia, ezért sokkal energikusabb lépésekkel kell felváltani, amelyek a nem nyugati népesség egy közös liberális kultúrába történő integrációjára irányulnak” – véli másokhoz hasonlóan Fukuyama.²¹

Európában a muszlim kisebbségek helyzete kapcsán folyó multikulturalizmus vs. integráció vitában a résztvevők különbözőképpen értelmezik az egyes fogalmakat. Azok, akik a multikulturalizmus válságáról, alkalmatlanságáról beszélnek, a fogalmat – amint arra már utaltunk – a szeparációval, „gettóizációval”, az elkülönülten egymás mellett éléssel, ugyanakkor a közös értékek, a kulturálisan elkülönülő közösségeket összekötő közös társadalmi mező hiányával azonosítják. Ez a közös mező lehet a civil társadalom, illetve a Bassam Tibi által szorgalmazott Leitkultur, domináns vagy iránymutató kultúra, vagy ahogy Fukuyama fogalmaz: közös liberális kultúra. Mivel a multikulturalizmus úgymond bebizonyította alkalmatlanságát a problémák kezelésére, a megoldás egyedüli útja az integráció lehet.

Rögtön szemben állunk a kérdés egyik neuralgikus pontjával, ez pedig a „közös kultúra”, a „közös értékek” pontos értelmezése.

Igen ám – veti ellen a másik oldal –, azonban a legtöbb nyugat-európai kormány programjában előirányzott integráció valójában „a kisebbségi etnikai közösségek kötelező integrációját (vagyis asszimilációját) követeli meg a magasabb rendű brit, német, francia (stb.) »értékekhez«”.²² Liz Fekete, az Institute of Race Relations²³ ügyvezető igazgatója például úgy látja, hogy Nyugat-Európában a szélsőjobboldali pártok és egyéb bevándorlásellenes mozgalmak által a kilencvenes évek eleje óta hangoztatott, a nativizmus mellett síkra szálló követelések jelennek meg napjainkban a bevándorlást, a menedékjogot vagy a nemzetbiztonságot szabályozó írott törvények formájában. Fenti intézet igazgatója, Ambalavaner Sivanandan szerint „manapság az integrációt bármelyik európai nyelven egy politikai bűvészműtánnal az asszimilációval azonosították, amelynek a célja egy homogén társadalom és nem az a pluralista multikulturális társadalom, amelyet az integráció előirányzott. Ennél fogva a Britanniában elért sikerei ellenére a multikulturalizmus ellen indított támadás – amelyet a politikusok és a tudósok a homogenitás megvalósítására irányuló törekvésként interpretálnak – valójában kulturalizmust, etnicizmust és magukba zárkozó közösségeket eredményez, a multikulturalizmus antitéziséét. És ennek a támadásnak a fókuszába a muszlim közösségek kerültek.”²⁴

Fentiekből is látható, hogy nem könnyű igazságot tenni a vitában, különös tekintettel a fogalmak különböző értelmezéseire. Joggal várják el ugyanis a nyugat-európai kormányok és az őshonos lakosság, hogy a muszlim kisebbségek elfogadják az általuk letelepedés céljából kiválasztott országok politikai- és jogrendjét, alkalmazkodjanak az ott érvényes „játékszabályokhoz”. A muszlim kisebbségek viszont joggal várják el, hogy ne kényszerítsék őket asszimilációra, eredeti identitásuk és kultúrájuk

21 Francis Fukuyama: Identity, Immigration & Democracy. *Journal of Democracy*, April 2006.

22 Liz Fekete: *A Suitable Enemy. Racism, Migration and Islamophobia in Europe*. Pluto Press, London and New York, 2009. 1.o.

23 Az Institute of Race Relations egy 1958-ban alapított, Londonban székelő think tank, amely 1972 óta deklaráltan „antirasszista think tank”-ként működik.

24 A. Sivanandan: Foreword. In: Liz Fekete: *A Suitable Enemy* i.m. ix. o.

teljes feladására. Nyilvánvalóan nagyon nehéz megtalálni azt a kényes egyensúlyt, amely „mindkét felet” kielégíti. A muszlim közösségek integrációját gyakran nemcsak az ehhez szükséges akarat és szándék részükről tapasztalható hiánya nehezíti, hanem még ennek megléte esetén is a befogadó közösség részéről tapasztalható ellenállás, idegenellenesség is.

Nem könnyíti meg a helyzetet a kölcsönös bizalmatlanság, a mindkét fél szélsőségei, egyfelől a muszlim radikálisok és extremisták, másfelől az idegen- és iszlám-ellenes szélsőjobboldali pártok és egyéb szervezetek részéről tapasztalható – gyakran egymást erősítő – akciók, erőszakos megnyilvánulások. A multikulturalizmus vs. integráció vita eldöntése teoretikailag sem könnyű, a gyakorlatban pedig még sokkalta nehezebb.

AZ EURO-ISZLÁM

Az euro-iszlám fogalmának a bevezetése Bassam Tibi nevéhez kötődik, aki először 1992-ben, egy francia projekt résztvevőjeként használta a kifejezést.²⁵ Tibi szerint a muszlim migránsoknak is alkalmazkodniuk kell az európai „iránymutató kultúrához”²⁶, vagyis el kell fogadniuk a „kulturális modern” értékeit. „Európában ... nincs helye a sariának” – jelenti ki határozottan.²⁷ Másutt még világosabban fogalmaz: „Vagy a muszlimok iszlamizálják Európát, vagy Európa európaizálja az iszlámot”.²⁸ Az iszlámnak Európában minden tekintetben alkalmazkodnia kell a felvilágosodással és racionalizmussal fémjelzett európai értékekhez, vagyis az európai modernitás részévé kell válnia.

Az euro-iszlám tehát az európai iszlám diaszpóra – vagyis az európai muszlimok – európai identitása, amelynek alapján ők sokkal inkább az európai modernitás, mint az *umma*-kollektivitás részei.²⁹ Tibi az euro-iszlám kategóriáját nem csupán az iszlamistákkal, a „neooszmánizmussal”, avagy a Németországban létező „török-iszlám enklávékkel” szemben alkalmazza, hanem a „német etnicitással” szemben is, mivel egyes németek „éppúgy, mint a török iszlamisták – mégha más motivációk alapján is – ellenzik a Németországban élő muszlimok demokratikus együttélés formájában

25 Bassam Tibi: Les conditions d'une Euro-Islam. A párizsi Institute du Monde Arabe 1992-93-as kerekasztal vita sorozata (Islams d'Europe: integration ou insertion communautaire?) során kifejtett álláspontjának szerkesztett változata. In: Robert Bistolfi and Francois Zabbal (szerk.): *Islams d'Europe: Integration ou Insertion Communautaire?* L'Aube, Paris, 1995. 230-234.o.

26 A „Leitkultur” kérdéséhez bővebben lásd Rostoványi Zsolt: A németországi muszlim közösségek c. tanulmányát ugyanebben a kötetben

27 Bassam Tibi: *Europa ohne Identität? Leitkultur oder Wertebeliebigkeit.* Siedler Taschenbücher, München, 2002. 182.o.

28 Bassam Tibi: *Im Schatten Allahs. Der Islam und die Menschenrechte.* Ullstein-Verlag, 2003. 508.o.

29 Bővebben lásd Bassam Tibi: Der Euro-Islam als Brücke zwischen Islam und Europa. *Perlentaucher.de*, Das Kulturmagazin, 20.03.2007. <http://www.perlentaucher.de/artikel/3764.html#>, ill. ugyanó: Euro-Islam – Hilfe für die Integration. <http://www.dtsinfo.de/deutsch/p200206/Seite12.htm>, továbbá Keine Selbstaufgabe durch totale Anpassung an den Westen. Der Euro-Islam ist nur im Einklang mit der kulturellen Moderne möglich. *Das Parlament*, Nr. 32-33/08.08.2005. <http://www.das-parlament.de/2005/32-33/Thema/028.html>

történő integrációját”.³⁰ Az euro-iszlám tehát „mindkét oldalról” ösztönözheti az integrációt.

Tibi külön-külön meg is fogalmazza az euro-iszlám sajátosságait, amelyek az európai „iránymutató kultúra” értékein alapulnak.

1. Pluralizmus: az európai muszlimok a pluralista Európa, mint egész részei, egyenrangúak Európa más közösségeivel. Ez azt is jelenti, hogy Európában nincs helye a *daavának*. Ez a szó felhívást, küldetést jelent, az iszlám fundamentalizmus egyik kedvelt jelszava, amely tulajdonképpen az iszlám „misszionarizmust”, az iszlám terjesztését szolgálja. Másfelől Európa egyéb vallásai irányában a muszlimok nem érvényesíthetik saját vallásuk elsődlegességét. (”Ti vagytok a legjobb közösség, amely létrejött az embereknek.”³¹)
2. Tolerancia: a szót Tibi kifejezetten európai és nem „iszlám” értelemben használja, a másként gondolkodás átfogó szabadságát értve alatta. Ez tehát markánsan különbözik az iszlámban elfogadott *dzimmí*-fogalomtól, amely a muszlimok védelmét, oltalmát élvező nem muszlimokra vonatkozik.
3. Szekularizmus: a vallás és a politika különválasztása, mégpedig Tibi által hangsúlyozottan a franciaországi „laicizmus” értelmében. Tibi nem is csinál titkot abból, hogy Franciaországot sok szempontból példaértékűnek tartja.
4. Demokratikus civil társadalom: a köz- és a privát szféra különválasztása
5. Individuális emberi jogok

Bassam Tibi euro-iszlám fogalma kritikai észrevételek sorát váltotta ki. Sokan eleve az utópiák világába sorolják, azt vélelmezvén, hogy a muszlimok elenyészően kis része oszthatja csupán Tibi felfogását, ami egy átlag muszlim számára aligha elfogadható, mivel az euro-iszlám koncepció több ponton is ellentétes a Korán tanításai-val.³² A *Süddeutsche Zeitung* az euro-iszlámot eleve „egy politológus professzor egy-személyes szektájának” minősíti.³³ Mások nemcsak muszlim, hanem európai szempontból is utópikusnak látják, hiszen azt várja el a muszlimoktól, hogy feleljenek meg olyan európai sztenderdeknek, amelyeknek gyakran az európaiak maguk sem felelnek meg.³⁴ Nem is szólván arról, milyen óriási különbségek vannak Európán belül az egyes országok konkrét gyakorlatai között.

Tibi például abból a feltételezésből indul ki, hogy Európában a közszférában minden vallás azonos elbánásban részesül. A gyakorlatban azonban nem ez a helyzet. Vannak országok, ahol egyes vallások privilegizált helyzetben vannak más vallásokhoz képest az államhoz való viszonyukat illetően. Teljesen nyilvánvaló az is, hogy sok európai ország gyakorlata messze áll a franciaországi laicizmus elvétől és gyakorlatától, amely szorosan összefügg a francia politikai vagy államnemzet-fogalommal, amelyben az egyén államhoz való viszonya kizárólag állampolgárságán, és nem bármilyen – akár vallási – közösséghez tartozásán múlik.

30 Bassam Tibi: *Der Islam und Deutschland. Muslime in Deutschland*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, München, 2001. 347–348.o.

31 Korán 3:110.

32 Uta Göllner: *Über den Islam in Deutschland*. <http://hohewarte.de/MuM/Jahr2003/Islam0321.pdf>, 5.o.

33 Klaus Kreisner: *Islamisten und Euro-Muslime*. *Süddeutsche Zeitung*, 15. Februar 1999.

34 Jorgen Nielsen: *The question of Euro-Islam: restriction or opportunity?* In: Aziz Al-Azmeh and Effie Fokas: *Islam in Europe* i.m. 35–37.o.

Vannak, akik Tariq Ramadan nevét is összefüggésbe hozzák az euro-iszlám fogalmával³⁵, nem alaptalanul, jóllehet ő – amint azt egy interjúban kifejtette – a fogalom „feltalálójától”, Bassam Tibitől eltérően inkább „európai muszlimokról” beszél, mivel „amikor Bassam Tibi „euro-iszlámról” beszél az úgy hangzik, mintha emiatt korlátozni kellene a Korán érvényességét. Ezen az alapon a muszlimok többsége nem fogja őt követni.”³⁶

EURÓPAI ISZLÁM – AHOGY EGYES MUSZLIM VALLÁSTUDÓSOK LÁTJÁK

Bassam Tibi „európaizált”, szekularizált, a felvilágosodás értékein alapuló euro-iszlám fogalmával szemben nem csupán az „iszlamiszt Európa” képviselhet alternatívát. Prominens muszlim vallástudósok 1997-ben létrehozták a *Fatva és Kutatás Európai Tanácsát* (European Council for Fatwa and Research),³⁷ amelynek egyik fő célja, hogy – mindenekelőtt „kollektív fatvák” kibocsátása révén – különböző kérdésekben útmutatást adjon az Európában élő muszlim kisebbségeknek, „megoldja problémáikat és szabályozza interakciójukat az európai közösségekkel”, mégpedig a *saría* előírásaival összhangban.³⁸ A tanács álláspontját jól összefoglalja az a mondat, amely a tanácsot elnöklő *Júszuf al-Karadáví* sejk egy interjújában hangzott el: „bárhon éljenek is a muszlimok, integrálódniuk kell a társadalomba és elfogadniuk az adott társadalom velük szemben támasztott feltételeit – anélkül, hogy feladnák hitüket”.³⁹

A tanács az iszlámot a kisebbségi lét sajátos viszonyainak megfelelően értelmezi. Karadáví sokak szerint úttörőnek számít az új muszlim vallásjogtudomány, a *fikh al-akallíjáj*, a kisebbségi vallásjog kifejlesztésében, amely kifejezetten a nem muszlim területeken kisebbségben élő muszlimok helyzetének megfelelő jogértelmezés.⁴⁰ Ez a modern kor feltételeit és realitásait figyelembe vevő kisebbségi iszlám-interpretáció jelentősen eltér az iszlám jog hagyományos értelmezésétől,⁴¹ amely megkövetelné a muszlimoktól a nem muszlim területek elhagyását, az emigrációt (hidzsra).

A tanács az európai viszonyokhoz alkalmazkodó jogértelmezését jól jelzi például a *dár al-iszlám* és *dár al-harb* kategóriáival kapcsolatos állásfoglalása. A 2006 júliusában, Isztambulban tartott ülés záró nyilatkozatának 1/16-os határozata például ki-

35 Lásd például Tüske László: Az európai bevándorló muszlimok, *Beszélő*, 2006 március, illetve ugyanő: Tariq Ramadan és az európai muszlim kisebbség c. tanulmányát jelen kötetben.

36 „Der Islam muss von innen reformiert werden” Daniel Bax és Cigdem Akyol interjúja Tariq Ramadannal. *Die Tageszeitung*, 13.09.2007. <http://www.taz.de/index.php?id=archivseite&dig=2007/09/13/a0133>.

37 A tanács 33 vallástudósból áll, tagjainak mintegy fele európai országokban él, másik fele részint az Arabiai félszigetről, részint Észak-Afrikából, részint az Egyesült Államokból származik. Vezetője Júszuf al-Karadáví sejk, akit sokan a legbefolyásosabb élő muszlim vallástudósának tartanak.

38 Vö. The European Council for Fatwa and Research. <http://www.e-cfr.org/en/ECFR.pdf>, 1.o.

39 „God Has Disappeared”. Spiegel Interview with Al-Jazeera Host Yusuf Al-Qaradawi. *Spiegel Online International*, 09/27/2005. <http://www.spiegel.de/international/0,1518,376954,00.html>

40 Samuel Helfont: Islam and Islamism Today: the Case of Yusuf al-Qaradawi. *Foreign Policy Research Institute*, January 2010. <http://www.fpri.org/enotes/201001.helfonts.islammodernityqaradawi.html#ref7>

41 Lásd Dévényi Kinga tanulmányát jelen kötetben.

mondja, hogy a világ *dár al-islám*, *dár al-harb* és *dár al-ahd* kategóriákra történő felosztása az iszlám korai időszakára vezethető vissza, ráadásul „a háború kontextusában jött létre, ami csupán kivételes állapot”, mivel az iszlám szerint „a muszlimok és nem muszlimok közötti viszony a békés együttélésen alapul”.⁴² Napjaink realitása ugyanakkor az, hogy „a muszlimok az európai országokban a békén alapuló vallási, kulturális és etnikai pluralizmus viszonyai között élnek, ami biztonságot ad és garantálja a jogok terén a kölcsönösséget”. A dokumentum az Európában élő muszlimokat két csoportra osztja. 1. Állampolgárok, akiknek a törvény garantálja állampolgári jogait. Ők „kötelesek eleget tenni az állampolgársággal járó valamennyi kötelezettségnek”. 2. Rezidensek, akiknek szintén be kell tartaniuk az adott ország törvényeit.

A tanács határozata leszögezi, hogy egy muszlim számára az állampolgárság egy nem muszlim országban nem ellentétes a vallás előírásaival.⁴³ Példaként azt említi, hogy egy muszlim számára mindig is alapvető fontosságú országa megvédése az agresszióval szemben. A muszlimoknak ezért elsőnek kell lenniük, akik megvédik országukat, legyen szó muszlim vagy nem muszlim országról. Az állampolgári kötelezettségek közül meghatározóak az együttélés és mások tisztelete, ami ugyancsak konform az iszlám előírásaival.

A tanács behatóan foglalkozik az integráció problematikájával is. Európában az integráció két formáját különbözteti meg: az asszimilációt, amely az asszimilálódó közösség vallási és kulturális sajátosságainak feladásával jár együtt és az ún. pozitív integrációt, amely egyensúlyt teremt az integráció követelményei és a vallási és kulturális sajátosságok megőrzése között.⁴⁴ Hangsúlyozza a pozitív integráció esetében a kölcsönös felelősséget részint a muszlimok, részint a befogadó európai társadalmak részéről. Különösen figyelemre méltó azoknak a követelményeknek a felsorolása, amelyeknek a tanács szerint a muszlimoknak eleget kell tenniük, mégpedig nemcsak amiatt, mert ezzel nem tesznek rosszat, hanem azért is, mert az iszlám kifejezetten ösztönzi ezek megtételét:

- Az európai társadalom nyelvének elsajátítása, kultúrájának, egész rendszerének megismerése;
- A társadalom életéhez való pozitív hozzájárulás, a közösség érdekének megfelelő viselkedés;
- Törekvés megfelelő munka végzésére, hogy a muszlimok is aktívan és produktívan tevékenykedjenek mind maguk, mind mások javára.⁴⁵

[...]

42 Final Statement. The Sixteenth Ordinary Session of The European Council for Fatwa and Research Held in Istanbul, Turkey, During the Period 07-13 of Jumada Al-Akhirah, 1427 AH, 03-09 of July, 2006. <http://www.e-cfr.org/en/index.php?ArticleID=299>.

43 Lásd Final Statement. The Seventeenth Ordinary Session of The European Council for Fatwa and Research Held in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina During the Period 18th Rabi' Al-Akhar - 2nd Jumada Al-Ula, 1428 AH, 15-19 of July, 2007. <http://www.e-cfr.org/en/index.php?ArticleID=303>.

44 i.m. 2/17-es határozat.

45 i.m. A határozat mindegyik követelményt megfelelő koráni idézettel támasztja alá. Két alapvető követelményt fogalmaz meg az európai, befogadó társadalmakkal szemben is: egyik az igazság és az állampolgárok közötti egyenlőség biztosítása, beleértve a szólásszabadságot, a vallásgyakorlás szabadságát és a szociális jogokat – különös tekintettel a munkához jutás egyenlő feltételeinek biztosítására –, a másik pedig a rasszizmus elleni küzdelem, illetve az iszlamofóbiát eredményező tényezők felszámolása.

MIBEN MÁΣ AZ EURÓPAI ISZLÁM?

Határozott tendencia az európai iszlám „dekulturalizálódása” és individualizálódása. Ennek lényege az etnokulturális iszlám dekonstrukciója, az iszlám „mag” köré épült kulturális kontextus teljes lebontása és egy olyan „tisza” vallási identitás felépítése, amely egyáltalán nem kötődik egy adott kultúrához. Ahhoz, hogy valaki egy univerzális valláshoz tartozónak érezze magát, elsősorban a vallás specifikus kulturális illetve etnikai kontextusoktól való „megtisztítása” szükséges. Nyugaton a muszlim kisebbségek elsősorban etnokulturális köntösben jelennek meg (arabok, perzsák, törökök, pakisztániak stb.), ezeket a különböző etnokulturális közösségeket muszlimságuk köti össze és hozza közös nevezőre. Egyfajta európai (vagy globális) iszlám identitás kialakulásához az iszlám „lekapcsolása” szükséges az adott kultúrától, vagyis az iszlám dekulturalizálása és pusztán vallási ismérvek szerinti újra-definiálása.

Mindennek rendkívül szerteágazó konzekvenciái vannak. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy a kulturális kontextustól független, „puszta” vallásként tekint az iszlámra, vagyis valójában a szekularizáció folyamatát erősíti. Lehetővé teszi ugyanakkor azt, hogy – a mások mellett Tariq Ramadan által is képviselt felfogásnak megfelelően – a muszlimok bármilyen politikai vagy kulturális környezetben teljes mértékben megélhessék muszlimságukat.

Ennek a folyamatnak része a *saría* bizonyos mértékű marginalizációja, illetve a „*saría* szekularizációja” is. Az európai muszlim közösségek esetében pedig az iszlám jogi normáinak rekonstrukciója figyelhető meg összefüggésben azzal a törekvéssel, hogy az iszlám alkalmazkodjon a helyi jogrendszerekhez. Az iszlám állam létrehozására és a *saría* bevezetésére irányuló törekvés nyugati környezetben marginálisnak nevezhető és csak bizonyos radikális, szélsőséges muszlim szervezetek esetében figyelhető meg. Ami általános viszont, az az iszlám adaptálása. Ez azonban sajátos módon meghatározóan „passzív adaptáció”, vagyis elsősorban nem muszlim vallás- és vallásjogi tudósok végzik, hanem nyugati jogászok. E folyamat következménye az iszlám egy új formájának lassú és „láthatatlan” kiépülése, egy, a nyugati jog nyelvére lefordított iszlámé. Hatására olyan hibrid formák jönnek létre, mint Nagy-Britanniában az „angrezi *saría*”, a „brit *saría*”, amely a brit jogrendszernek és a *sariának* egy sajátos keveréke.

Muszlim körökben viták folynak magáról a *sariáról* is.⁴⁶ Az euro-izlám képviselői általában a „szekularizált *saría*”-felfogás hívei, vagyis eltérően értelmezik a *sariát*, mint a mainstream iszlám. A *sariát* ugyanis „emberi terméknek” tartják, amely – kissé sarkítottan fogalmazva – nem szerves része az iszlám vallásnak, hanem kulturális „rárakódás”. Része tehát az iszlám kultúrának („Islamdom”), azonban a dekulturalizált, a kulturális kontextustól megfosztott, „puszta” vallásra redukált iszlámnak nem. Marshall Hodgson alapján nem „Islamic”, hanem „Islamicate”.

Bassam Tibi a Koránból indul ki, amelyben a *saría* mindössze egy helyütt szerepel: „Aztán a [vallás] dolgában [saját] útra helyeztünk téged (*alá sariatin min al-amri*).”⁴⁷ Tibi számára egyértelmű, hogy „ebben az esetben *sarián* etika és morális útmutatás értendő, és nem jogrendszer. A *saría* mint jogrendszer csak száz évvel az

46 A kérdésről bővebben lásd Rostoványi Zsolt: A „totalizáló iszlámtól” a „szekularizált iszlámig” i.m.

47 Korán 45:18.

iszlám kinyilatkoztatás lezárulta után alakult ki...⁴⁸ Az az érv, hogy a saría isteni eredetű és a muszlimok kulturális identitásához tartozik, nem tartható. Minden saría-szakértő tudja, hogy nincs egységes saría, a saría interpretatív.”⁴⁹ A saría illetén fel fogása megegyezik az iszlám liberális-modernista irányzatához tartozó teoretikusok álláspontjával.⁵⁰

Az elmondottak szoros velejárója az iszlám deterritorializációja. Az újradefiniált muszlim közösség, az umma ugyanis egyre kevésbé kötődik meghatározott terület-hez, hanem mind inkább „elképzelt” vagy „virtuális” közösségként értelmezhető. Egyébként sincs sehol olyan konkrét tér, ahol az iszlám mint vallás a maga tisztaságában nemcsak hogy megélhető, hanem az államot és a társadalmat is áthatja. Az iszlám világa, a *dár al-izlám* egyre kevésbé konkrét területet, mint inkább megfelelő környezetet jelent. Az „új globális iszlám” az iszlám világot is új megvilágításba helyezi: nem annyira geográfiai entitásként értelmezendő, mint inkább ideák, gondolatok és gyakorlatok világaként. Európában egy „individualizált és szekuláris iszlám” keletkezésének lehetünk tanúi, hasonlóképpen ahhoz, ahogy a katolicizmus és a protestantizmus is kialakította a maga perszonalizált és szekularizált változatát. [...]

ELTÉRŐ DISKURZUSOK

Nyugat-Európa az elmúlt időszakban jó néhány olyan eseménynek vált a színterévé, amelyek egyértelmű tanubizonyosságát szolgáltatják a nyugati és az iszlám civilizáció eltérő „beszédmódjának”. Ezen mindenekelőtt a jelentések és az értelmezések közötti különbséget értjük. A két civilizációnak eleve eltérő az érték- és normarendje, vagyis különböző értékeknek más és más jelentőséget tulajdonítanak. Jelen esetben alapvetően két érték „küzdelméről” – pontosabban a másikkal szembeni elsődlegességéről – volt szó: egyik a szólásszabadság, a másik pedig a vallás, illetve a vallási értékek tisztelete.

Az iszlám civilizáció esetében meghatározó szerepet tölt be a vallás. Bár Huntington szerint a vallás játssza a legnagyobb szerepet az egyes civilizációkban, a Nyugat esetében a felvilágosodást követően végbement a „világ varázstalanodása”, a szekularizáció a vallást kiszorította a közszférából és a magánszférába utalta. Jóllehet a szekularizáció folyamata az iszlám civilizációban is fellelhető, nyugati értelemben vett szekularizációról egyáltalán nem beszélhetünk. Az iszlám mint „kötőszövet” tartja

48 Simon Róbert a koráni szövegben már látja a *saría* későbbi értelmezését: „A *saría* ugyan itt még általános jelentéskörrel jelenik meg (... 'út' ... 'követendő út' ... 'kitaposott út'), ám éppen az itt szereplő kifejezés (*alá sari'atin mina'l-amri* = »a [vallás] dolgában [vagy a neked leküldött] jogos [követésében saját] útra«) egyenesen vezet a későbbi értelemhez (némi körülírással: »az iszlámot megkülönböztető rendelkezések követendő útja«).” Lásd Simon Róbert: *A Korán világa*. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. 335.o.

49 Bassam Tibi: *Islamische Zuwanderung. Die gescheiterte Integration*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, München 2002. 188–189.o. „A saría ... az emberi intellektus terméke” – mondja Tariq Ramadan. Vö. Tariq Ramadan: *Western Muslims and the Future of Islam* i.m. 34.o.

50 Vö. Abdullahi Ahmed An-Na'im: *Islam and the Secular State. Negotiating the Future of Shari'a*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England 2008. „A saría mindig a hívők »emberi közreműködésének« a terméke – egy jelentésrendszer, amely az emberi tapasztalat és elmélkedés alapján épül fel, s amely az idők folyamán egy mind szisztematikusabb rendszerré fejlődik egy kiépült metodológia alapján. ... A *saría* elvei mindig is a Korán és a *szunna* emberi interpretációjából erednek.” i.m. 10.o. stb.

össze az egész civilizációt, ezért a vallás szerepe egészen más, mint Nyugaton. A muszlimok sokkal érzékenyebbek az iszlám vallással, vagy Mohamed prófétával kapcsolatos különböző – pláne nyugati – megnyilvánulásokra. Ebben szerepet játszik az iszlám és a nyugati civilizáció közötti konfliktusos viszony, amelyet az elmúlt időszakban sok területen fokozódó feszültségek és kölcsönös bizalmatlanság terhelnek. A muszlimok érzékelhető – sok tekintetben jogos – bizalmatlansággal szemlélik a nyugatiak iszlámmal kapcsolatos megnyilatkozásait. Jogos, hiszen a Nyugat részéről igen gyakori az általánosítás, az iszlám alapjaiban negatív kontextusokba helyezése, az iszlámnak a fejlődés, a modernizáció „kerékkötőjeként”, az erőszak, a terror vallásaként történő felfogása.

A nyugati civilizáció talán legalapvetőbb értéke a szabadság, s annak egyik lényegi összetevője a szólásszabadság. Ennek mértéke, korlátozhatósága komoly viták tárgya a nyugati civilizáción belül is, hogy ti. korlátozható-e egyáltalán a szólásszabadság, abba vajon minden beleférhet-e – adott esetben például a rasszista, gyűlöletkeltő beszédek is.⁵¹ Egyes liberális felfogások a korlátlan szólásszabadság mellett foglalnak állást, mások viszont – például a gyűlöletbeszéd esetében – korlátozását tartják szükségesnek.

Semmiképpen sem kívánunk az esszencialista felfogás hibájába esni, ezért hangsúlyozzuk, hogy a kép ennél lényegesen összetettebb és árnyaltabb, hiszen sem a nyugati, sem az iszlám civilizáció nem képez monolit egységet, amelynek egészére érvényes „törvényszerűségek” léteznének. Mindkettő rendkívül differenciált, sokszínű, s fenti kérdések vonatkozásában az adott civilizációkon belül is eltérő, egymással ütköző álláspontok léteznek. Mindenesetre a konkrét, tárgyalandó esetekben két, markánsan különböző, egymással szemben álló álláspont uralta a diskurzust.

Most csupán három ilyet emelünk ki: egyik a dániai Mohamed-karikatúra-ügy, a másik a fejkendő-vita, a harmadik pedig a pápa regensburgi beszéde. Mivel a Mohamed-karikatúrákkal külön tanulmány foglalkozik a kötetben⁵², ezt a témát nem érintjük, s a pápa beszédét is csupán vázlatosan.

Benedek pápa 2006. szeptember 12-én beszédet mondott a Regensburgi Egyetemen, amelyben egy bizánci uralkodót, II. Paleologust idézte, aki – az akkor szokásos párbeszédés formában – a vallás és az erőszak viszonya kapcsán foglalkozott az iszlámmal, mondván, hogy amit Mohamed hozott, az „rossz és antihumánus, mint például parancsa a hit karddal történő terjesztésére”.⁵³ A pápa a beszédet jó szándékkal, az erőszakot elítélendő mondta, később hangsúlyozott szándéka szerint az iszlámból is csupán egy, az erőszakra utaló mozzanatot kiemelve. Mindez azonban többféleképpen értelmezhetővé tette beszédének ezt a részét, hiszen – s sokan ezt hallották ki belőle – értelmezhető úgy is, hogy mindaz, amit Mohamed létrehozott – vagyis az egész iszlám – eleve rossz, antihumánus és az erőszakot támogatja. Nem véletlen, hogy a pápa beszédét az iszlám világban heves tiltakozások követték, s magyarázkodásra és bocsánatkérésre kényszerült.

51 Ez a kérdés jó ideje Magyarországon is vita tárgya, lásd például Valki László: Szólásszabadság, alkotmány, nemzetközi jog. *Népszabadság*, 2009. augusztus 14.

52 Lásd Csicsmann László: A dán karikatúra-botrány és a globális *umma* c. tanulmányát jelen kötetben

53 A beszéd teljes szövegét lásd: Faith, Reason and the University Memoires and Reflections. Lecture of the Holy Father. Aula Magna of the University of Regensburg, Tuesday, 12 September 2006. http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg_en.html.